

ЗБІРНИК

«НАУКОВИЙ ВІСНИК НДІ ПРОБЛЕМ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ» 2024-1

ISSN 2786-7900

<https://doi.org/10.61417/2786-7900.2024.3.2>

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ НЕГЛАСНИХ ФОРМ ОДЕРЖАННЯ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ ЗА РАДЯНСЬКИХ ЧАСІВ

Бабіков Олександр,

керуючий партнер АО «DEFENSORES»,

кандидат юридичних наук,

професор кафедри кримінального права та процесу

Київського авіаційного університету,

м. Київ, Україна.

ORCID – 0000-0003-4003-5198

УДК 343.1

Анотація. Стаття присвячено дослідженню еволюційного розвитку негласних слідчих (розшукових) дій на території України в період існування Радянського Союзу, аналізу тогочасних нормативних актів, котрі регулювали діяльність слідчих органів, а саме Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, котрі визначали основні засади організації та проведення оперативно-розшукових заходів, Настанова про агентурну роботу міліції, Інструкцію «Про оперативні обліки в органах державної безпеки», котрими було визначено основні засади негласного збирання інформації, для реалізації яких утворювалися відповідні оперативні підрозділи: обліково-архівні, таємної техніки, виготовлення документів, радіоконтррозвідки,

виготовлення оперативної техніки, перлюстрації телеграфної і поштової кореспонденції, що підтверджує проведення негласних заходів одержання інформації з застосуванням спеціальних технічних засобів, виготовлення імітаційних засобів, здійснення арешту, огляду виїмки кореспонденції, а також КПК України 1960 року, котрий мав декілька етапів розвитку через прийняття Загальної декларації прав людини, прийнятої і оголошеної резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН. Крім того, було проаналізовано інституалізацію негласних форм отримання інформації у таких зарубіжних країнах як Франція, Австрія та Німеччина, та визначено дві основні моделі інституалізації негласних заходів одержання інформації: 1) виокремлення в КПК поряд з гласними негласних форм одержання та фіксації доказів, з визначенням вичерпного переліку таких форм з правовою регламентацією підстав, умов проведення, фіксації, збереження та використання інформації; 2) регламентація лише окремих форм негласного одержання інформації з обумовленням можливості використання у кримінальному провадженні результатів оперативно-розшукової діяльності, що регламентується окремим законодавчим актом.

Ключові слова: СРСР, негласні слідчі (розшукові) дії, слідчі органи, оперативно-розшукова діяльність, кримінально-процесуальний кодекс 1960 року.

REGULATION OF COVERT FORMS OF OBTAINING INFORMATION IN UKRAINE IN SOVIET TIMES

Oleksandr Babikov,
Managing Partner of DEFENSORES Law Firm,
PhD in Law,

Associate Professor of the Department of Criminal Law and
Procedure of the Kyiv University of
Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID – 0000-0003-4003-5198

The article is devoted to the study of the evolutionary development of covert investigative (detective) actions on the territory of Ukraine during the existence of the Soviet Union, analysis of the then regulations governing the activities of investigative bodies, namely the Fundamentals of Criminal Procedure of the USSR and the Union Republics, which defined the basic principles of organising and conducting operational and investigative measures, the Instruction on Police Agent Work, the Instruction on Operational Records in State Security Bodies, which defined the basic principles of covert information gathering, for the implementation of which the relevant operational units were established: Accounting and archival, covert equipment, document production, radio counterintelligence, production of operational equipment, perlustration of telegraph and postal correspondence confirming covert measures to obtain information using special technical means, production of imitation means, arrest, inspection of seized correspondence, as well as the CPC of Ukraine of 1960, which had several stages of development due to the adoption of the Universal Declaration of Human Rights, adopted and proclaimed by UN General Assembly resolution 217 A (III). In addition, the author analyses the institutionalisation of covert forms of obtaining information in such foreign countries as France, Austria and Germany, and identifies two main models of institutionalisation of covert measures for obtaining information: 1) allocation in the CPC of covert forms of obtaining and recording evidence along with the public ones, with an exhaustive list of such forms and legal regulation of the grounds, conditions

for conducting, recording, storage and use of information; 2) regulation of only certain forms of covert obtaining of information with the possibility of using the results of operational and investigative activities in criminal proceedings, which is regulated by a separate legislative act.

***Key words:** USSR, covert investigative (detective) actions, investigative bodies, operational search activities, Criminal Procedure Code of 1960.*

Постановка проблеми. Розуміння тогочасних засад проведення НС(Р)Д напряду залежить від належного дослідження минулих форм інституалізації даного виду слідчих дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям дослідження є праці вітчизняних учених у галузі кримінального процесуального права, вивчення негласних форм одержання інформації, оперативно-розшукової діяльності а саме Григоренко А. В., Гриненко С. О., Кудінов С. С., Шехавцов Р. М., Дроздов О. М., Столітній А. В. та інші учені. Проте, сформульовані положення в основному стосуються загальних положень проведення НС(Р)Д, однак не було приділено увагу саме розвитку та етапам інституалізації негласних слідчих (розшукових) дій у радянський період.

Мета статті. Мета дослідження полягає в аналізі та систематизації етапів інституалізації негласних слідчих розшукових дій у кримінальному процесуальному праві України до прийняття незалежності, а саме в радянський період.

Виклад основного матеріалу. Регламентация негласних форм одержання інформації в Україні за радянських часів (1923-1991) пов'язана з формування законодавчої бази з цих питань законодавчими органами СРСР та союзних республік.

Після Лютневої (буржуазно-демократичної) революції 1917 року Тимчасовий уряд скасував низку нормативних актів, що регламентували негласне одержання інформації, такі як Положення про контррозвідальні відділення, Настанови про контррозвідку у військовий час та деякі інші, ліквідував політичну поліцію та жандармерію, проте військова контррозвідка продовжувала діяти, а пошукові підрозділи ліквідованих органів передано у відання Міністерства юстиції [1].

Рішенням президії Всеросійської надзвичайної комісії (далі - ВНК) у лютому 1918 року почали створюватися підрозділи ВНК, співробітники якої на початковому етапі розпочали діяльність по агентурному спостереженню в партіях, організаціях, групах та на особливо важливих об'єктах, і це стало етапом започаткування оперативно-розшукової діяльності (дали ОРД) як основної форми негласного одержання інформації в інтересах кримінального судочинства.

Основні засади організації і тактики проведення ОРД запозичено з інструкцій, якими регламентувався негласний розшук в Російській імперії.

На початковому етапі формування структури правоохоронних органів та формування основ ОРД для позначення агентурної роботи, інших форм негласного одержання інформації, у законодавстві використовувався термін «негласність». Наприклад в Інструкції про організацію відділів карного розшуку, затвердженій 5 жовтня 1918 року зазначалося, що вказаний орган утворено «для негласного розслідування злочинів кримінального характеру і боротьбі з бандитизмом». В ст. 91 КПК РСФР (затвердженого 15 лютого 1923 року) передбачалася негласність перевірки анонімних заяв. Проте згодом від застосування в нормативних документах терміну «негласність» законодавець

відмовився, а вироблення правових засад організації оперативно-розшукової діяльності було передано у відомства [2].

Орієнтування оперативно-розшукової діяльності на виконання завдань карально-репресивної політики держави та в умовах «холодної війни» привели до мінімізації прокурорського нагляду за негласною роботою оперативних підрозділів, і за відсутності судового контролю, оцінка законності, наявності підстав для їх проведення здійснювалася також по відомствах.

Після ухвалення Постанови Політбюро ЦК ВКП(б) від 3 лютого 1941 року «Про розмежування Наркомату внутрішніх справ СРСР на два наркомати» [3] регламентація та проведення ОРД було розділено між Наркоматом внутрішніх справ та Наркоматом комітету державної безпеки. НВС розробляв, організовував та проводив ОРД у сфері протидії злочинності, загально-кримінальної, організованої, економічної, а НКДБ: ведення розвідувальної роботи за кордоном, боротьбу з підривною, шпигунською, диверсійною, терористичною діяльністю іноземних розвідок на території СРСР, оперативну розробку і ліквідацію залишків антирадянських партій і контрреволюційних формувань, охорону керівництва партії і уряду.

Внаслідок цього в СРСР формувалися паралельно дві відомчих платформи, на яких розроблялося нормативне регулювання оперативно-розшукової діяльності з урахуванням специфіки та завдань кожного відомства.

Організація агентурно-оперативної роботи, що включала в себе різноманітні форми негласного одержання інформації регламентувалася відомчими нормативними актами з грифом таємності, і своє відображення на рівні закону вперше одержала у прийнятому Верховною Радою СРСР 25 грудня 1958 року Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік. У ст. 29 Зазначеного акту визначено основні засади організації та

проведення оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочинів та осіб, що їх вчиняють. У подальшому, протягом 1960-1961 років ця норма була конкретизована у кримінальному процесуальному законодавстві союзних республік і термін «оперативно-розшукова діяльність» набув законодавчого визначення. Зокрема у КПК України в редакції від 28.12.1960 року [4] ч. 5 ст. 97 передбачено перевірку заяви або повідомлення про злочини до порушення кримінальної справи шляхом проведення оперативно-розшукової діяльності; в ст. 103, щодо повноважень органів дізнання було встановлено, що «на органи дізнання покладається вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину і осіб, що його вчинили»; ч. 3 ст. 114, що визначала порядок провадження дізнання вимогу, «якщо у справі про тяжкий злочин, що передана слідчому не встановлено особу, яка його вчинила, орган дізнання продовжує виконувати оперативно-розшукові дії і повідомляє слідчого про їх наслідки», а ч. 3 ст. 114, що визначала повноваження слідчого – право слідчого «надавати органам дізнання доручення і вказівки про провадження розшукових та слідчих дій.», а серед прав підозрюваного, - право подавати скарги на дії і рішення особи, яка проводить оперативно-розшукові дії та дізнання, слідчого і прокурора.

Проте форми і методи оперативно-розшукової діяльності залишалися таємними і продовжували регулюватися відомчими нормативними актами з обмеженим доступом. В 1974 році в МВС СРСР впроваджено Настанову про агентурну роботу міліції, у 1977 в КДБ при РМ СРСР Інструкцію «Про оперативні обліки в органах державної безпеки» [5]. Вищезазначеними нормативними актами визначено основні засади негласного збирання інформації, для реалізації яких утворювалися відповідні оперативні підрозділи: обліково-архівні, таємної техніки, виготовлення документів,

радіоконтррозвідки, виготовлення оперативної техніки, перлюстрації телеграфної і поштової кореспонденції, що підтверджує проведення негласних заходів одержання інформації з застосуванням спеціальних технічних засобів, виготовлення імітаційних засобів, здійснення арешту, огляду виїмки кореспонденції.

Засудження відомих радянських генералів та маршалів за антирадянські висловлювання, зафіксовані за допомогою записуючих пристроїв, [1] вказують на поширене застосування у цей період такої форми негласного одержання та фіксації інформації як аудіо-відеоконтроль особи та місця.

Поряд з цим, в країнах Європи після завершення Другої світової війни активно розпочався процес регламентації негласних форм одержання інформації як інституту кримінального процесу, що вплинуло і на процес їх інституалізації в кримінальному процесуальному законодавстві УРСР, а згодом і України.

Запровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій як заходів негласного одержання інформації в інтересах кримінального судочинства стало черговим етапом модернізації вітчизняного кримінального процесу, спрямованим на запровадження підходів, притаманних класичному континентальному змішаному кримінальному процесу, на даний час характерного для більшості країн ЄС [6].

Перші кроки щодо інституалізації негласних заходів одержання інформації в кримінальному процесуальному законодавстві були започатковані в Європі у Кодексі кримінального розслідування Франції 1808 року. У ст. 10 зазначеного Кодексу передбачалося, що під час здійснення дізнання префекти департаментів та префект паризької поліції набували повноважень особисто або через уповноважених осіб судової поліції приймати

будь-які передбачені для законом дії, необхідні для розкриття злочину та викриття винуватих осіб [7]. Наступним кроком, в Кримінальному-процесуальному кодексі Франції 1958 р. здійснено перші кроки правової регламентації негласних заходів. Зокрема, у ст. ст. 706-73, 706-74 зазначеного Кодексу передбачено перелік особливо небезпечних злочинів, під час розслідування яких, з дозволу суду за клопотанням прокурора судова поліція могла проводити моніторинг, інфільтрацію та перехоплення телефонних розмов, листування із застосуванням засобів телекомунікації, відео, аудіоконтроль розмов чи інших дій у певному місці, перехоплення даних комп'ютерних систем [8].

В КПК Австрії 1975 р., негласні слідчі дії набули свого відображення як окремий інститут кримінального процесуального законодавства в секції 4 глави 8, що присвячена спостереженню, таємному розслідуванню та фіктивним угодам, а також в секції 5 глави 8, що містить нормативно-правову регламентацію перехоплення біржових повідомлень, моніторингу письмових повідомлень між особами, відомостей про доставлення повідомлень, візуального та звукового спостереження за особою [9].

В кримінальному процесуальному законодавстві ФРН інституалізація негласних заходів запроваджена в КПК 1987, яким передбачено такі негласні заходи одержання інформації як: накладення арешту та виїмка поштово-телеграфної кореспонденції, контроль телекомунікацій, аудіо-візуальний моніторинг місця (житла), встановлення місцезнаходження мобільного терміналу, використання таємних агентів для розкриття злочинів, спостереження поліції за особою, транспортним засобом [8].

Інституалізація негласних заходів одержання інформації відбувалася і в інших країнах Європи, проте з певними особливостями. Зокрема в КПК

Молдови 2003 поряд з регламентацією форм спеціальних слідчих дій, передбачено застереження, що такі заходи можуть проводитися лише спеціальними органами, визначеними Законом «Про спеціальну розшукову діяльність» від 29.03.2012 р [10]. В КПК Італії застосовано підхід, що не передбачає відокремлення гласних та негласних заходів. Натомість визначено, що заходи, які здійснюються державною прокуратурою чи судовою поліцією є таємними від обвинуваченого до того часу, поки про них йому не стане відомо, але у будь-якому випадку не пізніше, ніж до закінчення досудового розслідування. Наприклад, огляд місця події, предметів і документів, допити, освідування, впізнання, обшуки, експертиза та інші можуть проводитися як негласні заходи. Фактично, лише перехоплення розмов та повідомлень, вилучення та накладення арешту на кореспонденцію розглядаються як дійсно негласні слідчі заходи. Інші форми одержання інформації, що можливо розглядати як аналог негласних слідчих розшукових дій регламентується нормативними актами Міністерства внутрішніх справ Італії [11].

Регламентація в кримінальних процесуальних кодексах лише таких форм негласного одержання інформації як перехоплення розмов, повідомлень, що передаються засобами телекомунікації (електронних мережа, а також арешт, огляд і виїмка кореспонденції, з віднесенням інших форм негласних слідчих заходів до сфери регламентації законодавством про оперативно-розшукову діяльність притаманна законодавству РФ, Республіки Беларусь, іншим країнам колишнього СРСР.

Отже, на підставі аналізу тенденцій кримінального процесуального законодавства низки країн Європи можна зробити висновок про існування двох основних моделей інституалізації негласних заходів одержання інформації: 1) виокремлення в КПК поряд з гласними негласних форм

одержання та фіксації доказів, з визначенням вичерпного переліку таких форм з правовою регламентацією підстав, умов проведення, фіксації, збереження та використання інформації; 2) регламентація лише окремих форм негласного одержання інформації з обумовленням можливості використання у кримінальному провадженні результатів оперативно-розшукової діяльності, що регламентується окремим законодавчим актом.

Інституалізація негласних форм одержання інформації в кримінальному процесуальному законодавстві УРСР відбувалася в декілька етапів.

В КПК УРСР, затвердженого Законом від 28.12.1960р. [12] з негласних форми одержання інформації передбачалося лише накладення арешту на кореспонденцію, її виїмка в поштово-телеграфних установах. Інші форми і методи таких заходів розглядалися виключно як таємні і регламентувалися законодавством про оперативно-розшукову діяльність.

Прийняття Загальної декларації прав людини, прийнятої і оголошеної резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 року [13], інших міжнародних актів у сфері прав людини, вплинули на розвиток положень кримінального процесуального законодавства у цій сфері. Указом Президії Верховної Ради Української РСР [14] від 16.04.1984 КПК доповнено ст. 14-1 «Недоторканність житла, охорона особистого життя громадян, таємниці листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, банківських вкладів та рахунків».

Зазначеною статтею передбачалися основні гарантії щодо недоторканості житла, особистого життя, таємниці розмов, листування та повідомлень і містили важливу вимогу, що обмеження цих прав можливе лише на підставі і в порядку, передбаченому кримінально-процесуальним кодексом, що мало значний вплив на подальше законотворення.

Висновки. Отже, в період панування радянської влади, а саме у другій половині XIX ст. відбулися перші процеси інституалізації проведення негласних слідчих (розшукових) дій як в СРСР так і у низці зарубіжних країн. Даний період став передостаннім етапом інституалізації НС(Р)Д перед прийняттям Україною незалежності. Саме КПК України 1960 р. регламентував більшість засад проведення негласних форм отримання інформації, котрі використовуються і до нині.

У другій половині XIX ст. в законодавстві УРСР СРСР, країн Західної та Східної Європи спостерігаються тенденції інституалізації негласних слідчих дій як специфічної форми одержання та фіксації інформації в інтересах кримінального судочинства, запровадження загальних засад їх винятковості, обмеженості застосування впровадження загальних рис, що можуть розцінюватися як заходи забезпечення балансу інтересів кримінального судочинства та прав і свобод людини, їх форми та способи деталізуються у легальних нормативних актах, деталізується регламентація підстав, порядку їх проведення, використання одержаної інформації. Відзначається започаткування судового контролю у вітчизняній правовій системі за додержанням прав людини під час втручання у приватне спілкування. Головною рушійною силою для інституалізації НС(Р)Д у цей період стали, в першу чергу, міжнародні правові акти, прийняті ООН, європейськими державами у захисті прав людини, міжнародного співробітництва у сфері протидії обігу наркотичних засобів, спрямовані проти корупції, тероризму, легалізації коштів отриманих злочинним способом.

Література:

1. Румянцев В.О. Українська державність у 1917 - 1922 рр.: національно-демократична і радянська альтернативи: дисертація. д-ра юрид. наук: 12.00.01. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 1998. С. 373.

2. Основи оперативно-розшукової діяльності в Україні : О-753 посіб. / В. В. Аброськін, С. В. Албул, С. О. Єгоров, та ін.; за заг. ред. В .В. Аброськіна. – Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2020. – 198 с.

3. Бадахов Ю. Н. Організаційно-правові засади діяльності органів державної безпеки урспр у період другої світової війни : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018.

4. Кримінально-процесуальний Кодекс України (від статті 94 до статті 236-8) : від 28.12.1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-05/ed19601228#Text> (дата звернення: 29.01.2024).

5. Давидюк В. М. Окремі аспекти розвитку інституту конфіденційного співробітництва на території України в радянський період. Право і безпека. – 2019. – № 1 (72). – С. 58-64.

6. Жалдак С.І. Стандарти нормативно-правової регламентації негласних актів розслідування в європейському кримінальному процесуальному законодавстві. Вісник Академії адвокатури України т. 11. 3 (31) 2014.

7. *Coded`instructioncriminelledu17novembre1808//Bulletin desLois.–1808.–No6.–С.3. Chapitre I: De la police judiciaire. Code de procedure penale (Loi du 31 décembre 1957 et Ordonnance du 23 décembre 1958) URL:*

https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_instruction_criminelle_1808/code_instruction_criminelle_1.htm (дата звернення: 29.01.2024).

8. *COD DE PROCEDURĂ PENALĂ A REPUBLICII MOLDOVA*. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=123540&lang=ro (дата звернення: 29.01.2024).

9. *Codice di Procedura Penale* (Testo coordinato ed aggiornato del D.P.R. 22 settembre 1988, n. 447) URL: <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-di-procedura-penale> (дата звернення: 29.01.2024).

10. *Ministero dell'interno* [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.interno.gov.it/it> (дата звернення: 29.01.2024).

11. Кримінально-процесуальний кодекс України : Кодекс України від 28.12.1960 р. № 1001-05 : станом на 19 листоп. 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>(дата звернення: 29.01.2024).

12. Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text(дата звернення: 29.01.2024).

13. Про внесення змін і доповнень до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР : Указ Президії Верхов. Ради Укр. Рад. Соціаліст. Респ. від 16.04.1984 р. № 6834-X : станом на 19 листоп. 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6834-10#Text>(дата звернення: 29.01.2024).